

مرکز مطالعات و پاسخ‌گویی به شبهات
حوزه‌های علمیه

گروه حقوق و فلسفه احکام

مرکز مطالعات و پاسخ‌گویی به شبهات (حوزه‌های علمیه)

مهرماه ۱۴۰۱

حجاب و حدود آن

معنای حجاب

حجاب در لغت به معنای منع از وصول، پرده و پوشش آمده است.^۱ حجاب هم به معنی پوشیدن است و هم به معنی پرده و حاجب. بیشتر کاربرد این واژه به معنی پرده است این کلمه از آن جهت مفهوم پوشش می‌دهد که پرده وسیله پوشش است. اطلاق این کلمه بر پرده و امثال آن از آن جهت است که پرده، وسیله پوشش است. در هر صورت این واژه، تنها به معنای پوشش ظاهری یا پوشاندن بدن نیست و در اصل به مفهوم پنهان کردن زن، از دید مرد بیگانه است. همچنین باید افزود هر پوششی حجاب محسوب نمی‌شود، بلکه آن پوششی حجاب است که به مثابه پرده ای شیئی را مستور نموده و در پشت خود قرار دهد.^۲

در اصطلاح متشرعه نیز وقتی گفته می‌شود انسان، به ویژه زن باید حجاب داشته باشد، مراد این است که حدی از بدن که دین دستور داده است باید پوشیده شود؛ به گونه‌ای که مانع از دید ناظر باشد تا زیبایی‌ها و اندام در معرض دید نباشد.

چنین حجابی هم در پوشاندن بدن،^۳ هم در حفظ و کنترل چشم،^۴ هم در گفتار و لحن صدا،^۵ هم در راه رفتن و سایر رفتارها^۶ و هم در آرایش نکردن در میان مردم^۷ باید مراعات شود.

استعمال کلمه حجاب در مورد پوشش زن یک اصطلاح نسبتاً جدید است در قدیم و مخصوصاً در اصطلاح فقهاء کلمه «سَتر» که به معنی پوشش است به کار رفته است. فقهاء چه در کتاب الصلوه و چه در کتاب نکاح که متعرض این مطلب شده‌اند کلمه «سَتر» را به کار برده‌اند و از کلمه حجاب استفاده نکرده‌اند؛ همین تغییر اصطلاح سبب شده است تا بسیاری گمان کنند: اسلام، می‌خواهد زن همیشه پشت پرده و در خانه محبوس باشد و بیرون نرود. وظیفه پوشیدگی که اسلام برای زن مقرر کرده است، بدین معنی نیست که از خانه بیرون نرود و در خانه محبوس باشد.

۱. راغب اصفهانی، المفردات فی غرائب القرآن؛ نیز: سید علی اکبر، قرشی، قاموس قرآن. همچنین ر. ک: کتب لغت مانند جوهری، صحاح اللغة، فیومی، المصباح المنیر، و...

۲. مطهری، مسئله حجاب، نشر صدرا، ص ۷۲.

۳. نور، ۳۱؛ احزاب، ۵۹.

۴. نور، ۳۰ و ۳۱.

۵. احزاب، ۳۲. «یا نساء النبی لستن كأحد من النساء ان اتقین فلا تخضعن بالقول فیطمع الذی فی قلبه مرض و قلن قولاً معروفاً».

۶. نور، ۳۱.

۷. احزاب، ۳۳. «و قرن فی بیوتکن ولا تبرجن تبرج الجاهلیة الاولى».

کارکرد پوشش زن در اسلام به این شکل است که زن در معاشرت خود با مردان بدن خود و مظاهر زیبایی او را بپوشاند و متنوع جلوه‌گری و خود نمایی باشد. آیات مربوطه همین معنی را ذکر می‌کند و فتوای فقهاء هم مؤید همین مطلب است.^۸

در این مجال مفهوم عفاف نیز که معمولاً به مفهوم حجاب پیوند می‌خورد باید توضیح داده شود. واژه «عفاف» از ریشه عفت و به معنای منع و حفظ از غیرحلال و موارد قبیح و ناپسند است،^۹ در حقیقت عفاف ریشه درونی برای تحقق حجاب به عنوان نمود بیرونی عفاف است. از سوی دیگر پوشش ظاهر کمک به تقویت روحیه عفاف و خویشتنداری می‌کند.

پوشش اسلامی در قرآن

پیش از هر چیز باید مقدماتاً گفت رعایت پوشش توسط بانوان علاوه بر آنکه نشانه احترام به مقررات دینی و قوانین است، به امنیت بانوان گسترش عفاف کمک شایانی خواهد کرد. با این حال به هیچ وجه لباس متحد الشکلی برای حجاب بانوان تعیین شده بانوان در نوع و رنگ پوشش آزاد هستند. به همین خاطر، در هر منطقه و همچنین در فرهنگهای گوناگون، تنوع آشکاری در طرح و رنگ لباس بانوان دیده می‌شود؛ آنچه رعایت آن لازم است، پوشش تمام بدن جز قرص صورت و دستها (از سرانگشتان تا مچ) است، اما اینکه چه لباسی، با چه طرح و رنگی بپوشند، به سلیقه افراد واگذار شده است.

لزوم پوشیدگی زن در برابر مرد بیگانه یکی از مسائل مهم اسلامی است. در خود قرآن کریم درباره این مطلب تصریح شده است. حجاب از احکام ضروری اسلام است و هیچ مسلمانی نمی‌تواند در الزامی بودن پوشش تردید کند؛ زیرا هم قرآن مجید به آن تصریح کرده است و هم روایات بسیار بر وجوب آن گواهی می‌دهد. به همین جهت، فقیهان شیعه و سنی، به اتفاق به آن فتوا داده‌اند. همان طور که نماز و روزه، به دورانی خاص اختصاص ندارد؛ دستور پوشش نیز چنین است و ادعای عصری بودن یا اختصاص آن به جامعه حجاز صدر اسلام، بی‌دلیل و غیر کارشناسانه می‌نماید. زیرا ادله این حکم عام الشمول و فرا عصری و فرا مکانی است. خداوند متعال در آیه‌ای، نخست به مردان و در آیه بعد به زنان مسلمان فرمان می‌دهد از چشم‌چرانی پرهیز کنند و در رعایت پوشش بدن از نامحرمان کوشا باشند: «قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ»؛^{۱۰} «ای پیامبر!

^۸ - مطهری، همان، ص ۷۳.

^۹ ر. ک: به فیومی، همان، ابن منظور، همان؛ راغب اصفهانی، معجم مفردات الفاظ القرآن.

^{۱۰} - سوره نور، آیه ۳۰.

به مردان مؤمن بگو: دیدگان خود را فرو خوابانند و عفت پیشه ساخته، دامن خود را از نگاه نامحرمات بپوشانند. این کار برای پاکی و پاکیزگی شان بهتر است و خداوند بدان چه می‌کنند، آگاه است». خداوند متعال، فلسفه این آموزه را نظافت و پاکی روح می‌داند و می‌گوید: این پوشش به منظور طهارت روح بشر است. سپس در آیه بعد می‌فرماید: «وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَ يَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَ لَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَ لِيُضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ وَ لَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِهِنَّ أَوْ أَبْنَائِهِنَّ أَوْ إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنَاتِ أَخَوَاتِهِنَّ أَوْ نِسَائِهِنَّ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ أَوْ التَّابِعِينَ غَيْرِ أُولَى الْإِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَى عَوْرَاتِ النِّسَاءِ وَ لَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ وَ تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعاً أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ أَعْلَمَكُمُ ثَقُلِيحُونَ»^{۱۱} [ای پیامبر!] و به آنان با ایمان بگو چشمهای خود را (از نگاه هوس‌آلود) فروگیرند، و دامن خویش را حفظ کنند و زینت خود را - جز آن مقدار که نمایان است - آشکار نمایند و (اطراف) روسری‌های خود را بر سینه خود افکنند (تا گردن و سینه با آن پوشانده شود)، و زینت خود را آشکار نسازند مگر برای شوهرانشان، یا پدرانشان، یا پدر شوهرانشان، یا پسرانشان، یا پسران همسرانشان، یا برادرانشان، یا پسران برادرانشان، یا پسران خواهرانشان، یا زنان هم‌کیششان، یا بردگانشان [کنیزانشان]، یا افراد سفیه که تمایلی به زن ندارند، یا کودکانی که از امور جنسی مربوط به زنان آگاه نیستند؛ و هنگام راه رفتن پاهای خود را به زمین نزنند تا زینت پنهانشان دانسته شود (و صدای خلخال که برپا دارند به گوش رسد). و همگی بسوی خدا بازگردید ای مؤمنان، تا رستگار شوید!». این آیه، در خصوص پوشش بانوان، به دو مورد اشاره دارد: ۱. پوشیدگی سر و گردن؛ ۲. پوشاندن زینت‌ها. «خُمُر» جمع «خِمَار» و به معنای روسری و سرپوش^{۱۲} است. «جیوب» (از واژه «جیب») به معنای سینه و گریبان است.^{۱۳} در تفسیر مجمع البیان آمده است: زنان مدینه، اطراف روسری‌های خود را به پشت سر می‌انداختند و سینه، گردن و گوش‌های آنان آشکار می‌شد. بر اساس این آیه، موظف شدند اطراف روسری خود را به گریبان‌ها ببندازند تا این مواضع نیز مستور باشد.^{۱۴} فخر رازی می‌گوید: خداوند متعال، با به کارگرفتن واژه‌های «ضرب» و «علی» - که مبالغه در القا را

^{۱۱}. نور، آیه ۳۱

^{۱۲}. المفردات فی غرائب القرآن، ص ۱۵۹؛ مجمع البیان، ص ۲۱۷.

^{۱۳}. مجمع البیان، ص ۲۱۷.

^{۱۴}. همان.

می‌رساند- در پی بیان لزوم پوشش کامل این قسمت‌ها است.^{۱۵} ابن عباس در تفسیر این جمله می‌گوید: «یعنی زن، مو، سینه، دور گردن و زیر گلو خود را بپوشاند».^{۱۶}

برخی ادعا می‌کنند: حجاب به معنای مقابله با برهنگی را قبول داریم؛ ولی در هیچ جای قرآن، از پوشش مو سخن به میان نیامده است!^{۱۷} این سخن نادرست است؛ زیرا زنان مسلمان حتی قبل از نزول این آیه، موهای خود را می‌پوشاندند و مشکل تنها آشکار بودن گردن، گوش، زیر گلو و گردنشان بود. در این آیه از روسری سخن به میان آمده است! در مقابل چنین ادعایی باید پرسید: آیا روسری جز آنچه بر سر می‌افکنند و موها را می‌پوشانند، معنای دیگری دارد؟ افزون بر این، حکم میزان پوشش در روایات متعدد، وارد شده است.^{۱۸}

در خصوص «زینت» نیز این پرسش مطرح است که آیا زینت‌های جدا از بدن (مانند جواهرات) را نیز در بر می‌گیرد، یا تنها آرایش‌های متصل به بدن (مانند سرمه و خضاب) را شامل می‌شود؟^{۱۹} در پاسخ باید گفت: حکم کلی آن است که خودآرایی، جایز و خودنمایی در مقابل نامحرم ممنوع است.

بنابراین، خداوند زینت و خودآرایی را نهی نمی‌کند؛ بلکه آنچه در شرع مقدس ممنوع شده، خودنمایی و تحریک به وسیله آشکار ساختن زینت در محافل اجتماعی است: «وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى»^{۲۰} و «وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ» به زنان با ایمان بگو هنگام راه رفتن پاهای خود را به زمین نزنند تا زینت پنهانشان دانسته شود و صدای خلخال که به پا دارند به گوش رسد».^{۲۱}

زنان عرب معمولاً خلخال به پا می‌کردند و برای اینکه بفهمانند خلخال گران‌بها دارند، پای خود را محکم به زمین می‌کوفتند! آیه شریفه از این کار آنان نهی می‌کند.

شهید مطهری می‌گوید: «از این دستور می‌توان فهمید هر چیزی که موجب جلب توجه مردان می‌گردد- مانند استعمال عطرها، تند و نیز آرایش‌های جلب نظر کننده در چهره- ممنوع است. به طور کلی زن در معاشرت، نباید کاری کند که موجب تحریک و تهییج و جلب توجه مردان نامحرم گردد».^{۲۲}

^{۱۵}. التفسیر الکبیر، ج ۲۳، ص ۱۷۹.

^{۱۶}. مجمع البیان، ص ۲۱۷.

^{۱۷}. گفتگو با صدیقه و سمنی، ۷۷۴۷/ <https://www.zeitoons.com/>

^{۱۸}. فیض کاشانی، محسن، تفسیر الصافی، تحقیق حسین الاعلمی، (قم: الهادی)، ج ۳، ص ۴۳۰ و ۴۳۱.

^{۱۹}. مطهری، مرتضی، مسئله حجاب، ص ۱۳۱.

^{۲۰}. احزاب، آیه ۳۳.

^{۲۱}. نور، آیه ۳۱.

^{۲۲}. مطهری، مرتضی، مسئله حجاب، ص ۱۴۶-۱۴۷.

قرآن می‌فرماید: «وَلَا يُدِينَ زِينَتُهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا».^{۳۳} یعنی زنان نباید زینت خود را نمایان سازند؛ مگر آنچه آشکار است. از تعبیر «ما ظاهر» در این آیه می‌توان فهمید زینت‌های زن دو گونه است:

۱. زینت ظاهری که مانند لباس و سرمه و انگشتر و دست بند آشکار و در معرض دید است و بر اساس این آیه پوشانیدن آن واجب نیست؛ زیرا از دستور ممنوعیت نمایان ساختن زینت استثنا شده است.
۲. زینتی که معمولاً پنهان است، مگر آنکه عمداً بخواهد آن را آشکار سازد (مانند گوشواره و گردن بند). پوشانیدن این نوع زینت واجب است.^{۳۴}

شدت اهتمام قرآن کریم بر پوشش تا حدی است که تنها به زنان مسنی که قابلیت استمتاع جنسی ندارند، سهل‌گیری کرده و به ایشان اجازه می‌دهد روسری خود را برگیرند؛ «وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ اللَّاتِي لَا يَرْجُونَ نِكَاحاً فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ جُنَاحٌ أَنْ يَضَعْنَ ثِيَابَهُنَّ»^{۳۵} حتی همین زنان نیز اجازه خودنمایی و تهییج ندارند «غَيْرَ مُتَّبَرِّجَاتٍ بِزِينَةٍ».^{۳۶} شایان گفت است که کلمه ثياب در این آیه بر اساس روایات معصومین به معنای جلباب و روسری است.^{۳۷} به تعبیر دیگر تنها زنانی که غیر قابل استمتاع هستند مجازند روسری خود را بردارند. یعنی سایر بانوان حق ندارند چنین رفتاری داشته باشند و همچنین زنان سالخورده هم حق ندارند پوشش سایر اعضای خود را بردارند. به این ترتیب می‌توان فهمید پوشیدگی تمام بدن و سر و گردن و رعایت حجاب مورد اهتمام خدا بوده و در قرآن نیز بر آن تاکید شده است و گرنه استثنا شدن زنان از کارافتاده معنا نداشت. باید افزود منطق قرآن عفاف ورزیدن و شدت اهتمام بر حجاب را حتی برای زنان سالخورده ترجیح می‌دهد. به همین خاطر در ادامه آیه فوق می‌فرماید: «وَأَنْ يَسْتَعْفِفْنَ خَيْرٌ لَّهُنَّ...» یعنی حتی چنین بانوانی هم اگر بیشتر عفت ورزیده و حجاب کامل را رعایت کنند برای آنان بهتر خواهد بود.

آیه دیگری که با صراحت کامل دستور پوشش اسلامی و فلسفه آن را بیان می‌کند، چنین است: «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِّلزَّوْجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ ذَلِكَ أَدْنَى أَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ وَكَانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِيماً»^{۳۸}؛ «ای پیامبر! به زنان و دخترانت و به زنان مؤمنان بگو: پوشش‌ها (روسری و چادر) خود را بر خود فروتر گیرند. این برای آنکه شناخته گردند و اذیت نشوند، [به احتیاط] نزدیک‌تر است؛ و خدا آمرزنده و مهربان است».

^{۳۳}. نور، آیه ۳۱.

^{۳۴}. شاکرین، حمید رضا، دفتر هفتم (پرسش‌ها و پاسخ‌های برگزیده) پرسش‌ها و پاسخ‌های دانشجویی، ص ۳۶۹.

^{۳۵}. نورآیه، ۶۰.

^{۳۶}. نورآیه، ۶۰.

^{۳۷}. وسائل الشیعه، ج ۲۰، ص ۱۹۴.

^{۳۸}. نور، آیه ۳۳.

شایان ذکر است که «جلایب» جمع «جلباب» به معنای ملحفه، چادر یا شنل بلندی است که روی سایر لباس‌ها پوشیده می‌شود و سراسر بدن را در بر می‌گیرد.^{۲۹}

با توجه به اینکه عمده اعضای بدن زنان معمولاً پوشیده بوده است و با پوشاندن موی سر و گردن و بالای سینه بر اساس مفاد آیات، تقریباً حدّ حجاب شرعی را قرآن به صراحت بیان کرده است. به همین خاطر فقها معمولاً بر زنها لازم دانسته‌اند که جز صورت و دستان (از مچ تا سرانگشتان) تمام اندام و زیبایی‌های خداداد و غیر آن را از دید نامحرمان بپوشانند.

حدود حجاب در فتاوی فقها

در ادامه استفتائاتی از چند تن از فقهای معاصر در زمینه حجاب را ذکر می‌کنیم که در کتاب پرسشها و پاسخهای دانشجویی، گردآوری شده است.

پوشش زیر چانه

پرسش ۳۱۳. آیا پوشاندن زیر چانه و کف و روی پا، در مقابل نامحرم واجب است؟
همه مراجع (به جز تبریزی و مکارم): آری، باید آنها را از نامحرم بپوشاند.
آیةالله مکارم: پوشاندن زیر چانه واجب است؛ ولی پوشاندن کف و روی پا تا مچ، واجب نیست.
آیةالله تبریزی: پوشاندن زیر چانه واجب است؛ ولی پوشاندن کف و روی پا تا مچ بنابر احتیاط، واجب است.^{۳۰}

پوشش صورت

پرسش ۳۱۵. زنی که می‌داند به جهت چهره زیبایی که دارد، مردان نامحرم به او نگاه می‌کنند، چه وظیفه‌ای دارد؟ آیا پوشاندن آن واجب است؟
آیات عظام امام، سیستانی، فاضل، مکارم و نوری: اگر باعث مفسده نشود، پوشاندن چهره بر او واجب نیست؛ ولی مردان وظیفه دارند به او نگاه نکنند.
آیات عظام بهجت، تبریزی و وحید: اگر باعث جلب توجه مرد نامحرم شود، بنابر احتیاط واجب باید چهره خود را بپوشاند.

^{۲۹} ر. ک: فیومی، المصباح المنیر؛ طریحی، مجمع البحرین؛ و شیخ طوسی، التبیان فی تفسیر القرآن، محمد حسین طباطبایی، همان؛ و محمد جواد مغنیه، تفسیر الکاشف، ذیل آیات مذکور.

^{۳۰} حسینی، سید مجتبی، پرسشها و پاسخهای دانشجویی، چاپ چهل و یکم، ۱۳۹۹، ص ۲۲۲

آیه‌الله صافی: باید چهره خود را در برابر نامحرم بپوشاند.^{۳۱}

پوشی آرایش صورت

پرسش ۳۱۸. آیا باید سرمه چشم، اصلاح صورت و ابروهای رنگ کرده را از نامحرم پوشاند؟

امام: پوشاندن اصلاح صورت واجب نیست؛ ولی پوشاندن سرمه چشم و رنگ ابرو- اگر نزد عرف زینت محسوب شود- واجب است.

آیات عظام بهجت و صافی: باید آن را از نامحرم پوشاند.

آیه‌الله تبریزی: پوشاندن اصلاح صورت- به گونه‌ای که نزد زنان کهنسال و یا کمی کمتر از آن متعارف است- واجب نیست.

آیات عظام سیستانی، مکارم و نوری: پوشاندن آن از نامحرم واجب نیست.

آیات عظام خامنه‌ای، فاضل و وحید: اگر زینت محسوب می‌شود، باید آن را از نامحرم پوشاند.

تبصره. اگر موارد یاد شده به گونه‌ای باشد که باعث مفسده و جلب توجه مرد نامحرم شود، پوشاندنش واجب است.^{۳۲}

پوشی زیورآلات

پرسش ۳۱۷. زیورآلات زن، اگر در معرض دید نامحرم باشد، چه حکمی دارد؟

آیات عظام امام، بهجت، صافی، خامنه‌ای، فاضل و وحید: باید از دید مرد نامحرم پوشانده شود.

آیه‌الله تبریزی: پوشاندن زیورآلات پنهانی (مانند دستبند، انگو و گردن‌بند)، از دید نامحرم واجب است؛ ولی پوشاندن انگشتری که پیش زنان بزرگسال و یا کمی پایین‌تر متعارف است، واجب نیست.

آیه‌الله سیستانی: پوشاندن گردن‌بند از دید نامحرم واجب است؛ ولی پوشاندن انگو، دستبند، حلقه ازدواج و انگشتر واجب نیست.

آیات عظام مکارم و نوری: پوشاندن زیورآلات پنهانی (مانند دستبند، انگو و گردن‌بند) از دید نامحرم واجب است؛ ولی پوشاندن حلقه ازدواج و انگشتر، واجب نیست.^{۳۳}

۳۱. حسینی، سید مجتبی، همان، ص ۲۲۳

۳۲. همان، ص ۲۲۵

۳۳. حسینی، سید مجتبی، همان، ص ۲۲۴

به این ترتیب با عنایت به مجموع مطالب فوق می توان گفت اصل وجوب حجاب از جنبه اسلامی غیر قابل تردید است. همچنین باید افزود اصلاح صورت در صورتی که بیش از مقدار متعارف باشد باید از دید نا محرم پوشیده باشد. علاوه بر این هر نوع آرایش صورت نیز اگر بیش از حد معمول باشد باید از نگاه نا محرمان مستور باشد. بی تردید نمایان بودن روی پا، ساق پا، بالای مچ دستان، گردن و هر قسمت دیگر از بدن به جز قرص صورت و کفین در انظار عمومی ناروا بوده و تمامی این اعضا باید پوشیده باشد.

معرفی منابع جهت مطالعه بیشتر:

۱. اسحاقی، سید حسین، گوهر عفاف (پژوهشی درباره حجاب)، قم، بوستان کتاب، ۱۳۸۷
۲. ایروانی، جواد، حجاب اجباری آری یا نه؟ (تحلیل قرآنی - روایی حجاب شرعی و الزام حکومتی آن)، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، ۱۳۹۹
۳. پورسیدآقای، مسعود، حجاب میوه شناخت، قم: حضور، ۱۳۷۶
۴. حسینی، سید ابراهیم، شخصیت و حقوق زن، دفتر نشر معارف، چاپ دوم ۱۳۸۹
۵. حسینی، فاطمه السادات، چرا حجاب، قم: مهر امیرالمومنین، ۱۳۸۷
۶. دهقان، مجید و عشایری منفرد، محمد، حجاب پژوهی: پوشش زنان در زمان پیامبر (ص)، پژوهشکده زن و خانواده (وابسته به مرکز مدیریت و حوزه علمیه خواهران ۱۴۰۰
۷. شفیعی سروستانی، ابراهیم، حجاب: مسئولیت‌ها و اختیارات دولت اسلامی، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۷.
۸. علمایی، نسیم، شبهات زنان در اسلام و پاسخ به آن، چاپ اول، ۱۳۹۹
۹. غلامی، علی، مسأله حجاب در جمهوری اسلامی ایران (بررسی حقوقی - جامعه شناختی)، انتشارات دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۱
۱۰. کریمی، حمید، زن و مرد تشابه، تساوی یا تناسب، مرکز نشر هاجر، چاپ اول، تابستان ۱۳۹۱
۱۱. کریمی، حمید، سرّ مستور (نگاهی به مسأله پوشش زن و استعمار)، قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، چاپ اول، ۱۳۹۸
۱۲. مطهری، مرتضی، مسأله حجاب، تهران: صدرا، ۱۳۹۳.
۱۳. واقف زاده، شمس، حقوق زنان و پاسخ به برخی شبهات، چاپ دوم، تهران: انتشارات بهمن برنا، زمستان ۱۳۹۴